

HISTÒRIA DE LA VALL DE LLÉMENA

La Baixa Edat Mitjana: Senyors i pagesos

Els segles XIV i XV foren temps difícils. A la carestia derivada d'anys de males collites s'afegiren les grans epidèmies de pesta negra que se succeïren a partir de l'any 1348 i que delmaren la població. A més, els fortíssims terratrèmols de 1427-1428 van afectar seriosament tota la vall: se sap que les esglésies de Sant Martí, Sant Esteve, Granollers i la Barroca van quedar pràcticament destruïdes i les d'Adri, les Serres, Santa Maria de Finestres i Sant

Aniol, així com el castell i el santuari de Rocacorba, van patir danys molt seriosos. En aquest context, i molt especialment als territoris de la vall que estaven sota el domini senyorial directe (sobretot els termes dels castells de Granollers, Rocacorba i Finestres), la situació de servitud de la major part de la població esdevingué molt difícil de suportar, i més quan el domini dels senyors es féu més

feixuc en disminuir les rendes que percebien a causa de la crisi generalitzada.

Les estratègies de la població per escapar a aquest domini foren en principi pacífiques. Una forma de deslliurar-se parcialment de la pressió dels senyors era passar a dependre directament del rei, i una bona manera de fer-ho era convertir-se en carrer de Girona, ciutat que estava sota domini reial. L'any 1386, els habitants de Canet, Adri, Montcal, Montbó i Biert, la jurisdicció dels quals havia estat venuda per Pere III als Margarit uns anys enrere, van aconseguir convertir-se en carrer de Girona i passaren així de bell nou al domini reial. Aquest, però, fou un cas excepcional, ja que els senyors feudals continuaven essent els amos de la major part dels pobles de la vall.

Així doncs, amb les baronies de Finestres, Rocacorba i Granollers, i els dominis dels Margarit, dels Cartellà i de la Catedral, la major part de la vall de Llémèna -com quasi totes les regions circumdants- estava sota el jou senyorial. Per aquest motiu, quan a partir de l'any 1455 es va aconseguir que el rei Alfons el Magnànim decretés la suspensió (que no l'abolició) dels mals usos i, en conseqüència, els antagonismes entre els pagesos i els seus senyors es fessin quasi insalvables i sorgissin els enfrontaments armats que coneixem amb el nom de

"guerres remences", la vall de Llémèna en fou un dels centres neuràlgics.

1.- LA GESTIÓ DE LA REVOLTA

Una pagesia oprimida

La segona meitat del segle XV va veure com a Catalunya esclataven dues de les revoltes camperoles més importants de l'Europa medieval. Aquestes revoltes camperoles, que van tenir com a centre tota la zona compresa entre les valls d'Hostoles, d'en Bas i de Llémèna, es van anar coent durant dècades en un entorn molt hostil, on els senyors feudals tenien un domini absolut sobre una pagesia que havia de sobreviure entremig de fams, caresties i epidèmies. Els pagesos anomenats "de remença" eren aquells que havien de pagar una quantitat – generalment fora del seu abast- per poder deslliurar-se de la dependència dels seus senyors. Mentrestant, estaven sotmesos a una sèrie de lleis clarament abusives anomenades "mals usos", les més importants de les quals, a part de la pròpia de remença que acabem de comentar, eren les següents

- Intestia: Penalitzava al pagès que moria sense fer testament
- Eixorquia: S'aplicava sobre el pagès que no tenia descendència
- Cugucia: Castigava al pagès la muller del qual era culpable d'adulteri

- Àrsia: Pagament del pagès als senyor en cas d'incendi de les terres o del mas
- Ferma d'espoli forçada: Exacció d'una part dels béns del pagès quan garantia el dot de la muller amb el mas.

En aquella època, després de les grans mortaldats produïdes per les pestes que havien despoblat el camp, els senyors havien vist com es reduïen les seves rendes i, per contra, els pagesos supervivents, amb més terres al seu càrrec, van tenir l'oportunitat de començar a organitzar-se i demanar al rei la supressió, al menys, dels mals usos. I el rei, enfrontat sovint amb l'estament nobiliari per altres qüestions, se'ls va començar a escoltar....

S'ha escrit molt sobre l'asfixiant situació del pagès de remença a causa dels *mals usos*, una mena de situació servil més propera a l'esclavitud que al que entenem com a pagesia lliure. L'adscripció del camperol a la terra, arreu d'Europa, i els usos senyorials van ser vistos per la historiografia sorgida de la Revolució Francesa com una mostra més de la crueltat mostrada pels senyors.

Els remences s'organitzen

El so d'un corn trencà de bon matí l'aparent quietud de la vall.

Era divendres, vuitè dia del mes de novembre de l'any 1448 de la Nativitat de Nostre Senyor. Des de feia dies l'excitació anava creixent a mesura que les notícies corrien de boca en boca. Aquell matí, *ab so de corn e via fora*, els homes de les parròquies de Sant Esteve de Llémèna, la Barroca i Sant Aniol de Finestres s'havien reunit al Pla de les Mates de Boix. Dos dies abans, dimecres 6, els homes de Llorà i els de Sant Martí de Llémèna havien fet el mateix a la plaça de Llorà. Dijous 7 els homes de Granollers de Rocacorba es congregaren davant la casa del sagristà. En aquestes dues ocasions les campanes de l'església no deixaren de repicar insistentment.

Què va portar a reunir-se, aquells primers dies de novembre, els pagesos de la vall en diferents assemblees? La resposta cal cercar-la en la decisió d'Alfons el Magnànim d'afrontar la resolució de la situació dels remences. Des de Nàpols, el rei va permetre la reunió dels pagesos de remença per tal de tractar el tema de la supressió dels mals usos, nomenar síndics i recaptar fons per tal d'entregar a la Corona una subvenció de 100.000 florins. L'aparell monàrquic sempre estava àvid d'ingressos. Obrir la butxaca era una bona forma de captar l'atenció del rei. No cal dir, però, que l'aposta de la monarquia per la via diplomàtica va xocar frontalment amb els interessos de bona part dels sectors

senyoriais, ja fossin nobles, eclesiàstics o ciutadans.

Moneda Alfons IV el Magnànim (1416-1458), sota el regnat del qual els remences es van començar a organitzar

2. L'ESCLAT DE LA 1a REVOLTA

Finalment, l'any 1457 el rei Alfons IV es va decidir a suspendre els mals usos, que no abolició. Massa poc i massa tard. Quan al cap d'uns mesos va morir, el seu germà i successor, Joan II, va heretar una situació general crítica, on les reivindicacions remences, que no cessaven, es barrejaven amb els enfrontaments cada vegada més grans entre el rei i la noblesa. Així s'anaren definint dos bàndols: per una banda, bona part de nobles i eclesiàstics, emparats per la Generalitat, i per l'altra el rei i els remences, units bàsicament gràcies a l'enemic comú.

La primavera de l'any 1462, finalment, va esclatar la guerra civil catalana, entre les forces de la Generalitat i el rei Joan II. Una de les primeres accions bèl·liques tingué

per escenari els voltants de la ciutat de Girona, on s'havien refugiat la reina Joana i l'Infant Ferran, hereu de la corona, arran de l'inici de les hostilitats.

Aleshores, els pagesos remences van aprofitar l'ocasió i es van aixecar en armes a favor del rei i contra la noblesa. Pels remences, vincular-se activament al bàndol reialista significà desplaçar el problema agrari de l'àmbit social al polític. El cabdill de la revolta fou Francesc de Ventallat, nascut a Sant Privat d'en Bas, que es posà en contacte amb la reina i organitzà els revoltats en un exèrcit que acudí a defensar Girona i que s'ensenyorí pràcticament de tota la Garrotxa i part del Ripollès, del Gironès i de la Selva. El nucli fort i refugi dels revoltats, tanmateix, des d'ara i fins al final dels enfrontaments, que es van allargar deu anys, fou la zona que comprenia les valls d'en Bas, d'Hostoles, Santa Pau, Castellfollit i de Llémèna.

Francesc Verntallat organitzà els homes en grups permanents, la composició dels quals definida per una exquisida lògica camperola. És ben coneguda: per cada tres llars, un combatent. Així, les terres no quedaven improductives per l'absència: eren treballades pels membres de les dues famílies que quedaven a casa. El cicle agrícola restava, així, immune a l'acció dels *verntallats*, nom amb que de seguida es passà a conèixer als remences armats de la *Muntanya*.

La zona de la *Muntanya* i de la Selva significava, si fem cas als fogatges de l'època, al voltant d'un 10% dels focs remença de tota Catalunya. És a dir, unes 10.000 persones. Tot i que Verntallat exercia l'autoritat directa en gran part de la zona, establí diverses capitaniaes i sotscapitaniaes remences per agilitzar la gestió dels recursos. Per a 1466

coneixem quatre capitaniaes: la d'Albareda, que comprenia les poblacions de la Barroca, Llémèna i Finestres, la d'Aulina, formada pels homes de Vilanna, la d'Espígol, per les poblacions de Canet i de Rocacorba, i la de Riera, pels homes de Mieres.

La guerra acabà en 1472 amb la victòria de Joan II sobre la Generalitat. El paper del rei no va ser, però, el que ansiosament portaven anys esperant els seus aliats remences, que creien que la victòria del monarca significaria una aposta valenta en la massa temps ajornada resolució del conflicte agrari. Potser, un altre cop, el moment no era oportú i el rei no volia revifar les protestes senyorials tot just després del conflicte. O simplement les esperances dipositades en ell pels homes de la *Muntanya* havien estat excessives. No ho sabem.

Acabada la guerra, el rei va convertir el remença Verntallat en el seu capità general i li va concedir el control de tota una zona que comprenia quasi tota la Garrotxa i una part de la Vall de Llémèna (Granollers,

Rocacorba i Canet d'Adri). Nomenat vescomte d'Hostoles, li atorgà una senyoria formada pels castells de la vall d'Hostoles i Rocacorba.

Per a les poblacions de la vall de Llémèna tenim encara dos exemples més que il·lustren les recompenses entre aquells que es van mantenir fidels. Són els casos del capità remença Pere Joan Sala i de mossèn Bernat Margarit. El primer rep, en novembre de 1471, els delmes que percebien diferents personatges contraris al rei i que s'estenen per les parròquies de Granollers, Sant Aniol de Finestres i Sant Esteve de Llémèna com a recompensa pel manteniment i conservació del castell de Finestres durant la guerra. El segon, durant l'agost de 1472, tota jurisdicció civil i criminal del lloc i parròquia de Sant Gregori de Llémèna en recompensa per la seva intervenció en la defensa de la Força Vella de Girona, deu anys enrere.

Escut de Francesc de Verntallat, amb un vern tallat pel mig.

3. L'ESCLAT DE LA 2a REVOLTA

La notícia es va escampar com la pólvora per tot arreu. De sobte, com un primer presagi del que no trigaria a venir, totes les mirades resten fixes sobre les poblacions de la vall de Llémèna. No es parla d'altra cosa.

L'11 de març de 1482, al terme de Sobrerroca (avui la Barroca), entre les muntanyes que separen els rius Brugent i Llémèna, apareix el cadàver de Joan Desvern amb una fletxa clavada a l'esquena. Tothom a la zona coneixia les ordres que portava el difunt ciutadà de Girona i a ningú se li escapa la importància simbòlica de l'assassinat que s'acaba de cometre. En Joan Desvern no era altre que l'encarregat de reclamar a la zona els censos i prestacions endarrerides, després de dècades de suspensió dels mals usos. El màxim exponent, a ulls dels camperols de la zona, de la nova política adoptada pel rei Ferran des de feia mesos. Tot just comença a saber-se la notícia i un nom corre ja de boca en boca per tota la *Muntanya*... Pere Joan Sala.

Havien passat deu llargs anys des de la fi de la guerra, però tot semblava continuar més o menys igual. Joan II no havia tingut el valor, les ganes, la intenció o la possibilitat de plantejar, seriosament, una sortida a la disputa entre senyors i camperols. La mort del rei i la pujada al tron del jove Ferran semblava obrir una porta a l'esperança.

Però davant de la inactivitat del rei, fou el propi Verntallat, malgrat el seu títol nobiliari, qui reprengué les accions remences i l'any 1475 llançà la crida de Constantins, que proclamava l'extinció dels mals usos, dels censos i de les tasques feudals, si més no en els territoris que estaven sota la seva jurisdicció.

El divorci definitiu entre la corona i els remences es produí el 1481, en posicionar-se Ferran II clarament al costat dels senyors, derogant la suspensió dels mals usos que havia decretat el seu oncle Alfons IV l'any 1457. En aquells moments el rei es trobava immers en unes complicades Corts. Reunides per tractar la defensa d'Itàlia contra els atacs turcs i per acabar de resoldre els últims temes derivats de la guerra entre el seu pare i la Generalitat, els tres braços no dubten en pressionar el rei de manera ferotge per tal d'evitar qualsevol concessió reial favorable als interessos remences. L'atac senyorial no triga en donar els seus fruits. La revocació dels privilegis que hem analitzat és la seva primera mostra.

Havien passat 36 anys des de la interrupció dels *mals usos* i la percepció dels drets senyorials. Havien quedat, per a molts, només com a un record teòric. Ara tornaven, i amb més duresa que mai. Era evident a tothom que l'aplicació seria duta a terme amb la major severitat, quasi com una revenja llargament esperada. I els plans no acabaven allà. Es parlava

obertament, durant el febrer de 1482, de conquerir els castells d'Hostoles i de Rocacorba, en mans de Verntallat.

I és just en aquest moment en què apareix el cadàver de Joan Desvern, assassinat a la *Muntanya* per Pere Joan Sala, natural de Granollers de Rocacorba, un dels homes més pròxims a Francesc de Verntallat durant la guerra.

Sala i els seus homes estenen ràpidament la seva influència per la *Muntanya* i el 14 de desembre de 1484 ataquen Girona. De manera simultània els remences obren un segon front a Vic i al Vallès, dirigits per Bartomeu Sala, de Montornès del Vallès, nebot d'en Sala, que els porta a actuar a Granollers, Montmeló, Montornès i Terrassa. Tot i les primeres victòries al Vallès, que van acabar de desplaçar la guerra a aquella zona, el cert és que la decisió d'obrir aquest nou escenari va ser contraproductiu a mig termini per als interessos dels sollevats. L'expansió de la revolta a les poblacions del Vallès, moltes d'elles amb l'estatus de *carrer de Barcelona* i via de comunicació natural de la ciutat comtal, va fer saltar totes les alarmes. Una cosa eren les queixes dels pagesos de la *Muntanya*, una altra ben diferent veure el llop a les portes de Barcelona. Ben aviat acaba tot; el 24 de març de 1485 Pere Joan Sala és derrotat a Llerona.

Ferran II el Catòlic, sota el regnat del qual va tenir lloc el desenllaç del conflicte remença.

4. LA RESOLUCIÓ DEL CONFLICTE: SENTÈNCIA DE GUADALUPE

Un cop apagades les flames de la revolta queda només el camí de la negociació, en el qual tant el rei com els sectors remences moderats feia mesos que tenien dipositades les seves esperances. Les converses es reprenen amb Lluís de Margarit com a representant reial. Membre d'una de les famílies més destacades de la vall de Llémena, serà el mitjancer entre el rei i Verntallat. El punt de partida del nou procés de negociacions queda fixat a Sant Gregori. Allà, al seu casal fortificat, Margarit es reuneix amb Verntallat i la resta de representants del sector remença moderat.

La reunió entre Margarit i Verntallat enceta el procés negociador, que s'estendrà durant tot l'estiu de 1485 amb diferents reunions a Cassà de la Selva, Vilobí d'Onyar

i Amer. De nou, però, els senyors se senten amenaçats davant de qualsevol temptativa camperola.

Amb tot, a finals d'any es reprenen les reunions. Margarit, desencisat pels fets de setembre, abandona el seu paper d'intermediador. El seu lloc l'ocupa Íñigo López de Mendoza, que el 8 de novembre es reuneix a la vila d'Amer amb els representants dels remences. Aquesta reunió, en la que es prenen algunes decisions tan significatives com la de retornar els Castells de la *Muntanya* encara sota control remença, significa el punt de partida definitiu de les negociacions. El punt final, que portarà a Francesc de Verntallat i a altres setze síndics remences a Extremadura, al monestir de Guadalupe, serà la intervenció definitiva de Ferran el Catòlic en el conflicte agrari: la sentència arbitral de Guadalupe, el 21 d'abril de 1486, significà la reformulació de la situació del camp català i la conclusió de dècades de lluites i reivindicacions remences.

La sentència de Guadalupe abolia importants drets feudals i, entre d'altres, anul·lava –per fi– els mals usos i el dret que tenien els senyors de maltractar als seus pagesos, així com el de primera nit (el famós “dret de cuixa”). Això va donar als pagesos catalans unes considerables parcel·les de llibertat que afavoriren el sorgiment d'un important període de pau i

d'una relativa prosperitat al camp que s'allargaria prop de dos-cents anys.

El sistema feudal, però, no es va abolir (encara li quedaven més de 300 anys de vida), i els pagesos continuaren amb les seves obligacions de pagar els censos i els drets sobre la terra als seus senyors. A més, a tall de compensació, els pagesos que s'acolliren a la Sentència ho hagueren de fer previ pagament als senyors de 60 sous per família o bé d'un cens amb un interès del 5%. També es va imposar una multa col·lectiva als pagesos pels danys causats durant les revoltes i alguns dels caps remences més violents foren condemnats a penes de presó i, fins i tot, de mort.

La revolta remença va esdevenir d'aquesta manera l'únic aixecament camperol medieval que va reeixir a Europa, ja que el seu èxit va significar la primera abolició de servituds formulada en forma de Llei.

Casal dels Margarit, on es van reunir Lluís Margarit i Verntallat per negociar la resolució del fet remença.